

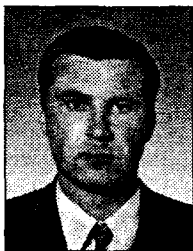
- джелес, 1996. – С. 443–445. 52. Геллер Юрий. Неверное эхо былого // Дружба на- родов. – 1989. – № 9. – С. 242. 53. Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С. 5. 54. Король В. Ю. Трагедія радянських військово-полонених... – С. 117.

SUMMARY

In the article are analyzed the new aspects of history of the Great Patriotic War, especially the price of a victory of Soviet Union in it. The author also had investigated the big and vain victims among the Soviet soldiers in its native aspect, basically concerning a Slavic peoples of the USSR.

УДК 355.716-054.65(477)
"1950/1954"

Олександр ПОТИЛЬЧАК,
кандидат історичних наук,
доцент Національного
педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова

ТАБОРИ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ІНТЕРНОВАНИХ В УКРАЇНІ У 1950–1954 рр.: ОРГАНІЗАЦІЙНО- СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

Серед численних аспектів вітчизняної історії радянського військового полону 40–50-х років ХХ ст. чільне місце займають питання його структурно-організаційної побудови. У цьому контексті своєрідним і знаковим періодом є останні роки існування табірної мережі для військовополонених на території Української РСР. Специфічність історіографічного вивчення питання зумовлює те, що й донині сюжети, пов'язані зі структурною та організаційною розбудовою цієї системи зазначеного періоду, перебувають поза увагою дослідників військового полону. Виняток становить лише монографія А. С. Чайковського, де в одному з розділів побіжно схарактеризовано динаміку організації стаціонарних таборів для військовополонених на території УРСР у повоєнний період [1]. Цій темі присвячено й нещодавно опубліковану монографію автора [2].

На основі документів із фондів Державного архіву МВС України та ЦДАГО України у цій статті зроблено спробу комплексного аналізу особливостей,

форм і методів структурно-організаційної розбудови стаціонарної табірної мережі для військовополонених на території Української РСР у 1950–1954 рр. Вперше у вітчизняній історіографії узагальнено дані про чисельність режимних установ цього типу та їх контингентно-кількісний склад у досліджуваній період.

У процесі завершення масової репатріації військовополонених та інтернованих існуючу в Українській РСР мережу таборів було скорочено до мінімуму. 3 січня 1950 р. наказом заступника МВС СРСР І. О. Серова було розформовано табори Головного управління будівництва шосейних доріг (ГУШОСДОР) МВС СРСР № 401 (м. Харків), № 414 (м. Запоріжжя) та № 424 (м. Мелітополь). 10 січня перестали існувати стаціонарні табори для військовополонених у Запоріжжі (№ 100) та Коростені (№ 110). Усього протягом січня–квітня 1950 р. МВС (УМВС) ліквідували 41 табірне відділення загальною лімітною наповненістю 31 950 чол. [3]. Скорочувалися й апарати УМВС у справах військовополонених та інтернованих. 17 січня 1950 р.

© О. Потильчак, 2005

було розформовано відповідне відділення у структурі УМВС Харківської обл. 25 лютого ліквідували подібну структуру при УМВС Запорізької обл. та реорганізували (у відділення) відділи у справах військовополонених та інтернованих (ВВІ) УМВС у Ворошиловграді та Сталіно [4].

Демонстративне невиконання Радянським Союзом обіцянок щодо повної репатріації бранців війни до кінця 1949 р. викликало гучний резонанс на Заході. Зважаючи на це, 17 березня 1950 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову № 1108-396сс «Про німецьких військовополонених». У документі йшлося про репатріацію в березні–травні 1950 р. більшої частини німецьких військовополонених, зокрема засуджених військовими трибуналами у 1943–1949 рр. Водночас 13 532 бранці мали залишатися й надалі в таборах, щоправда тепер уже як засуджені або притягнені до слідства за військові злочини [5]. 5 травня 1950 р. центральні радянські газети опублікували інформацію ТАРС про те, що Радянський Союз повністю завершив репатріацію військовополонених [6]. Про завершення репатріації 24 травня 1950 р. рапортував Політбюро ЦК ВКП(б) і міністр внутрішніх справ С. Н. Круглов. Перефразуючи відомий вислів, це означало видавати небажане (для чільних осіб радянського режиму) за дійсне. На той час у таборах МВС СРСР окрім згаданих німців перебувало 8599 військовополонених та інтернованих громадян Угорщини та 5685 румунських бранців, чимало військовополонених громадян Японії, Австрії, Італії, Польщі, інших країн. Усіх їх затримали від репатріації як військових злочинців, етнічних німців, вихідців із територій, приєднаних до СРСР, і не-транспортбельних хворих. У червні 1950 р. С. Н. Круглов і заступник міністра закордонних справ СРСР А. А. Громико надіслали Й. В. Сталіну доповідну записку, в якій пропонували найближчим часом звільнити

з таборів і репатріювати на батьківщину 13 225 військовополонених та інтернованих громадян цих країн, а також тих угорців і румунів, родини яких мешкали на приєднаних до СРСР територіях. Зрештою, після репатріації цього контингенту в таборах мали залишатися 1059 військовополонених громадян Угорщини та Румунії, які були засуджені чи перебували під слідством за військові злочини [7]. Чимало німецьких, австрійських, угорських, румунських та італійських бранців МВС продовжувало утримувати в кількох режимних таборах на території Української РСР. У жовтні–грудні до Австрії було репатрійовано 441 бранця, до Італії – 26. Для концентрації цих контингентів Головне управління у справах військовополонених та інтернованих (ГУПВІ) МВС СРСР обрало табір у Києві (№ 62), звідки репатріантів доправили у транзитний фільтраційний табір № 304 (м. Сигіт, Румунія). У листопаді–грудні 1950 р. репатріювали військовополонених та інтернованих угорців і румунів, про яких йшлося у згаданій доповідній записці [8].

Затриманих від репатріації піддали суду військового трибуналу за військові злочини, шпигунство, бандитизм, крадіжки у значних розмірах і залишили відбувати покарання у таборах до закінчення терміну, визначеного судом. Таким чином, із формально-юридичного боку військовополонених у Радянському Союзі вже не було, а залишалися лише засуджені військові злочинці – колишні бранці війни. У доповідній записці, надісланій Й. В. Сталіну 24 грудня 1950 р., йшлося про 19 457 таких бранців. 17 936 із них були працездатними, а тому їх передбачалося активно використовувати в господарстві. Зокрема, підприємствам Міністерства вугільної промисловості (лева частка яких була розміщена в Донбасі) передали 4706 колишніх військовополонених, працю яких використовували переважно на будівниц-

тві. На розгляд Сталіна виносилися пропозиції щодо зміни умов утримання засуджених військовополонених, які були новою категорією в переліку в'язнів радянського ГУЛАГу, оскільки дія існуючих положень про статус військового полону на них більше не поширювалася. Міністерства внутрішніх та закордонних справ СРСР радили утримувати колишніх військовополонених та інтернованих окремо від засуджених радянських громадян, установити загальну для всіх засуджених військовополонених норму харчування (незалежно від колишніх військових звань), активно експлуатувати їх працю, сплачуючи за виконання однакової з вільнонайманими робітниками норми на 35 % менше. Різниця від зниження тарифних ставок мала відійти у прибуток держави. Натомість із заниженого на понад третину заробітку кожного засудженого більша частина вираховувалася на відшкодування вартості табірної баланди, одягу та забезпечення побутових умов утримання. Після того як відраховували ще й податок на прибуток, бранець мав отримати не більше 250 крб. Щоправда, надіслані Сталіну пропозиції містили й соціальні пункти. Серед них – збереження колишніх норм харчування для хворих і непрацездатних бранців – засуджених військовополонених, гарантовані безоплатні харчі та одяг для них [9].

Наслідком репатріаційних заходів радянського уряду в першій половині 1950 р. стали чергові структурні зміни у табірній мережі на території Української РСР. Так, 400 військовополонених табору № 159 із розформованого у квітні 1950 р. табірної підрозділу № 7 у Миколаєві були перевезені до Одеси (у табірні відділення № 4 та 5) та впродовж травня–жовтня цього року використовувалися на об'єктах портового будівництва. Закінчивши наприкінці травня 1950 р. репатріацію військовополонених із режимних таборів № 460 (м. Дніпропетровськ)

і № 144 (м. Кадіївка), розформували 5 їх табірних відділень загальним лімітом 7150 чол. Водночас управління табору № 144 було передислоковано до сел. Брянки на місце розформованого табірної відділення № 7. У реорганізованому таборі, що отримав і нову лімітну наповненість 1500 чол., відтепер утримувалися виключно засуджені військовополонені та інтерновані. Виконуючи урядове розпорядження № 8853р від 10 червня 1950 р., МВС УРСР у вересні влаштувало табірне відрядження у структурі режимного табору № 460. 300 його бранців, яких доправили на Дніпропетровщину із режимного табору № 62 (м. Київ), використовувалися як робоча сила на Томаківському гранітному кар'єрі [10].

Згорання всієї системи роботи з військовополоненими неминуче позначилося на її регіональних управлінських структурах в Українській РСР. «У зв'язку зі зменшенням кількості таборів, – зазначалося в наказі союзного міністра від 20 вересня 1950 р., – ... Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ) МВС УРСР – переформувати у Відділ в справах військовополонених та інтернованих...». Реорганізована та понижена у статусі структура міністерства нараховувала лише 17 працівників. Колишнього начальника УПВІ МВС УРСР І. Б. Шумського відповідно до його звання, номенклатурного становища та досвіду було переведено на посаду першого заступника начальника провідного підрозділу МВС УРСР – Управління виправно-трудових таборів і колоній. Натомість начальником ВВІ МВС призначили колишнього заступника І. Б. Шумського підполковника М. Г. Попова. Оперативною роботою відділу відтепер керував майор І. М. Дурняков. Кілька днів потому, 27 жовтня 1950 р. з'явився наказ про організаційні зміни у складі апаратів по керівництву таборами військовополонених Сталінської та Ворошиловградської областей. Існуючі в штатах місцевих УМВС відділення

було реорганізовано у групи в справах військовополонених та інтернованих (ГПВІ) [11].

Наступним реорганізаційним кроком стало перепрофілювання існуючих режимних таборів. До осені 1950 р. за статусом та штатами вони залишалися стаціонарними для військовополонених. Проте у їх контингенті переважали або засуджені військовополонені, або ті, що перебували під слідством із чіткою перспективою потрапити у списки в'язнів радянських виправно-трудових колоній. Аби ліквідувати цю невідповідність, міністр внутрішніх справ СРСР 20 жовтня 1950 р. наказав переформувати кілька таборів для військовополонених на табори «для засуджених військовополонених та інтернованих». В Україні таких було п'ять: № 144 (сел. Брянка Ворошиловградської обл.), № 460 (м. Дніпропетровськ), № 62 (м. Київ), № 159 (м. Одеса) та № 280 (м. Сталіно). Перепрофілювання, по суті, означало запровадження нових лімітів і тимчасових штатів цих таборів та їх відділень. Наприклад, загальна лімітна чисельність чотирьох відділень (№ 11, 13, 2 та 4) табору № 62 становила 6000 в'язнів. Одеський табір для засуджених військовополонених № 159 був розрахований на одночасне утримання 2800 чол., які розміщувалися у двох табірних відділеннях. Граничне лімітне наповнення трьох наступних таборів (№ 144, 460 та 280) становило від 1500 до 2000 бранців. Серед них два табірні підрозділи (№ 5 та 7) мав лише табір № 280 у Сталіно. Залежно від чисельності охорнюваного контингенту комплектувалися й штати особового складу [12].

Статус тимчасових штати таборів для засуджених військовополонених отримали не випадково, адже Україна була західною прикордонною зоною Радянського Союзу. Місцеві табори, зручні для проведення фільтрації бранців у процесі їх репатріації, були мало придатними для утримання засуджених військовополонених. Відтак МВС СРСР вирішило етапувати

більшу частину контингенту до таборів на сході й північному сході СРСР. Після проведення репатріації угорських і румунських військовополонених у грудні 1950 р. було розформовано табірні управління у Києві (№ 62) та Одесі (№ 59). У Києві МВС залишило діючим лише табірне відділення № 2 (сел. Дарниця), підпорядкувавши його безпосередньо ВВІ МВС УРСР. Його контингент використовувався на будівельних роботах місцевих підприємств легкої промисловості УРСР [13]. Утримували тут різномовну і багатоетнічну громаду військовополонених, серед яких були транзитні репатріанти, засуджені й підслідні, а також бранці війни, затримані від репатріації з різних об'єктивних чи суб'єктивних причин (хвороба, оперативний інтерес, політичні чи ідеологічні мотиви тощо).

На початок 1951 р. в Україні ще залишалось три діючі режимні табори для засуджених військовополонених та інтернованих (№ 144, 280 та 460) загальною чисельністю контингенту близько 4500 чол. Проте вже у лютому розформували табірне управління № 460 у Дніпропетровську. 1000 його в'язнів відправили етапом до м. Першоуральська Свердловської обл. (табір № 476), а решту розподілили між донбаськими таборами № 144 та 280. Наслідком ліквідації на Дніпропетровщині мережі режимних об'єктів МВС СРСР для військовополонених стало розформування у квітні–травні 1951 р. групи у справах військовополонених та інтернованих місцевого УМВС [14]. 20 лютого 1951 р. С. Н. Круглов підписав наказ № 0078 про переформування ВВІ МВС УРСР у відділення у справах засуджених військових злочинців із числа військовополонених із штатом 8 чол. [15]. Реорганізація управлінських структур системи військового полону тривала й у центрі. 20 червня 1951 р. Головне управління у справах військовополонених та інтернованих МВС СРСР було реорганізоване у звичайне уп-

равління (УПВІ МВС СРСР). Очолив його (за сумісництвом) генерал-лейтенант А. З. Кубулов [16].

Водночас тривала залишкова репатріація окремих невеликих контингентів засуджених військовополонених. Реалізуючи домовленість з урядом сателітної Польської Народної Республіки, 6 березня 1951 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову № 684-343сс «Про звільнення з таборів інтернованих і полонених на території Польщі». Виконуючи урядове рішення, органи УПВІ – ВВІ МВС репатріювали на батьківщину 410 польських громадян. Ще 44 етнічні німці, колишні польські громадяни, були репатрійовані до Німеччини. Найжорстокіше режим обійшовся з власними підданими – українцями й білорусами, мешканцями західних областей, приєднаних до СРСР у 1939 р.: 71 з них «звільнили» з таборів та етапували на вічне поселення до північних районів СРСР [17].

Військовополонені, які ще залишалися у таборах, перебували в постійному русі. Особливо це стосувалося в'язнів нечисленних табірних відділень у європейській частині Радянського Союзу. Ймовірно, так режим намагався приховати той факт, що у таборах залишалися ув'язненими тисячі бранців війни. У червні–липні 1951 р. розформували табірне відділення для військовополонених № 11 МВС Білоруської РСР, а 488 його в'язнів (які не були засуджені) доправили етапом у табір № 280 (м. Сталіно). Для розміщення та трудового використання цього контингенту в липні 1951 р. було облаштовано табірне відділення № 1 в сел. Ясинівка Макіївського р-ну Сталінської обл. на будівництві коксохімічного заводу. Проте вже у вересні 1951 р. його розформували, а військовополонених передислокували до табірної відділення № 2 МВС УРСР (м. Київ, сел. Дарниця). З метою їх працевлаштування терміново організували табірне відділення з дислокацією на будівництві

таві стаціонарного відділення лікарні Головного санітарного управління Міністерства охорони здоров'я Української РСР [18]. Таким чином, упродовж неповних чотирьох місяців ця група бранців війни змінила три місця ув'язнення. Їх продовжували утримувати в полоні всупереч будь-яким міжнародним нормам.

Намагаючись продуктивніше використати працю засуджених військовополонених табору № 144, МВС СРСР у липні 1951 р. передислокувало його табірне управління із сел. Брянка до Краснопілля-Глибокого Ворошиловградської обл. Частина його в'язнів (900 чол.) працювали на будівництві місцевої вугільної шахти. У сел. Верхне-Дуванне Краснодонського р-ну було облаштоване табірне відділення, 900 засуджених військовополонених якого працевлаштували на спорудженні центральної вуглезбагачувальної фабрики [19]. У липні 1952 р. табірне управління № 144 поповнилося відділенням № 4, переданим із міркувань господарської доцільності зі складу табору № 182, дислокованого в сусідній Ростовській обл. РРФСР. 500 його в'язнів працювали на будівництві Гундерівської центральної вуглезбагачувальної фабрики тресту «Ворошиловградшахтобуд» [20].

На початок 1953 р. у діючих таборах на території Української РСР майже не залишилося військовополонених та інтернованих, стали непотрібними й відповідні управлінські структури. Відтак групи у справах засуджених військовополонених та інтернованих МВС УРСР, УМВС Сталінської та Ворошиловградської областей було ліквідовано. Розпорядженням союзного міністерства № 568с від 2 квітня 1953 р. табори № 280, 144 і табірне відділення № 2 (м. Київ) були підпорядковані відділам в'язниць УМВС відповідних областей [21]. Прийняття цього рішення де-юре означало припинення діяльності на території республіки мережі органів радянської системи військового полону. Проте фак-

тично чимало (від кількох сотень до кількох тисяч) військовополонених продовжували утримувати в місцевих таборах в очікуванні репатріації чи етапування у радянські виправно-трудові установи ГУЛАГу. 1 жовтня 1953 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову № 2550-1061сс «Про репатріацію із СРСР іноземців». У наказі, виданому МВС СРСР на виконання цього рішення уряду, йшлося про звільнення з таборів і репатріацію до 1 грудня 1953 р. 7630 військовополонених та інтернованих 16 національностей. Через територію Української РСР повертали на батьківщину 1424 угорці, 328 румунів, 148 чехів та словаків, 15 болгар. Зокрема, для концентрації військовополонених та інтернованих угорців використовувалося табірне відділення № 30 УВТТіК Міністерства юстиції УРСР, дислоковане на ст. Клепарове Львівської залізниці. За даними УМВС Львівської обл., уже 16 липня 1953 р. тут утримувалося 955 засуджених військовополонених та інтернованих угорців. Місцева влада навіть вивчала можливість їх амністування як незаконно репресованих. Передачу репатріантів-угорців, чехів та словаків здійснили на ст. Чоп.; румунів та болгар – в Унгенах (Молдавська РСР), а сирійця та єгиптянина посадили на транзитні кораблі в Одеському порту. За дипломатичною формою репатріація була видворенням за межі СРСР і здійснювалась управлінням в'язниць МВС [22].

На початок 1954 р. на території Української РСР у двох таборах і окремому табірному відділенні ще залишалися військовополонені та інтерновані. Так, у Дарницькому табірному відділенні МВС УРСР № 2 станом на 14 грудня 1953 р. утримувалося 200 інтернованих іноземців – громадян Югославії, фінів, греків, іспанців. Від тривалого і майже безнадійного очікування свободи ці люди перебували на межі нервового зриву. У будь-який момент міг розпочатися

стихийний виступ. Табірна адміністрація попередила бунт, ізолювавши ініціаторів його підготовки. Водночас про існування табірнього відділення у Києві стало відомо за кордоном, і родичі ув'язнених, сподіваючись на побачення з рідними, почали приїздити до столиці України. Подібний випадок стався влітку 1953 р., коли в табір прибула рідна сестра утримуваного тут громадянина Фінляндії М. С. Ульянова. Відомості про місцезнаходження брата і його адресу вона отримала від двох репатрійованих голландців, а до Києва потрапила у складі фінської молодіжної делегації. Зрозуміло, що всі намагання сестри зустрітися з братом закінчилися безрезультатно. Побачення їм так і не дозволили [23]. Події навколо Дарницького табірнього відділення всерйоз занепокоїли владу й стали каталізатором процесу остаточної ліквідації мережі таборів для засуджених військовополонених та інтернованих на території Української РСР. Через можливість подібних випадків і в інших таборах прикордонної зони СРСР керівництво союзного МВС невдовзі прийняло рішення про ліквідацію останніх.

За вказівкою ТУ МВС СРСР № 34/1/5738 наприкінці грудня 1953 – у січні 1954 р. на базі табору № 144 в селищі Краснопілля-Глибоке було розгорнуто збірний пункт для тимчасового утримання достроково звільнених засуджених німецьких військовополонених та інтернованих. Усього передбачалося сконцентрувати тут 452 чол., які підлягали репатріації на батьківщину. За наказом начальника табірнього управління № 144 (на період відправки репатріантів) було призначено тимчасовий штат збірного пункту – начальника, оперуповноваженого, перекладача, обліковця та медичного працівника [24]. За офіційними даними відділу в'язниць УМВС Ворошиловградської обл., із 29 грудня 1953 р. до 4 січня 1954 р. до цього збірного пункту з в'язниць і таборів Москви, Володимира, Мін-

ська, Уралу, Іркутської обл., Караган-ди, Калінінграда, Солікамська, Магадана, Норильська, «Облагу», «Річлагу», а також Харкова було етаповано 426 чол., у тому числі 5 військовополонених і 421 інтернований (із них 95 жінок). Усі вони чекали репатріації на батьківщину [25]. Не забуваючи про експлуатацію в'язнів, у складі відділення облаштували й табірне відрядження (сел. Максимівка Ворошиловградської обл.) [26]. Про роботу збірного пункту довідуємося із довідки ТУ МВС УРСР, надісланій до Москви 29 грудня 1953 р. «... Станом на 23 грудня 1953 р., – читаємо в документі, – на збірний пункт із в'язниць і таборів ГУЛАГу, МЮ, особливих таборів МВС надійшло 371 особа, із них 86 жінок, які розміщені в окремі частині зони табірної відділення. Після вибуття 372 осіб контингенту табору МВС № 144 вони будуть переведені в основну зону. Оглядом приміщень основної зони встановлено, що вони потребують побілки, лагодження дерев'яних частин (двері, вікна), крім цього, ремонту підлягає харчоблок, огорожа зони з боку господарського двору, сигналізація постів і прохідна вахти... Контингент, який надходить, піддається медогляду, санітарній обробці та опитується на предмет встановлення випадків залишення в колишніх місцях утримання зароблених грошей, особистих речей і цінностей. Жінки запитуються на предмет встановлення їхніх дітей на території СРСР. Переглядом... особових справ контингенту, який надходить, встановлено, що переважна їх більшість засуджена Військовими Трибуналами Радянської Армії, що дислокуються в НДР. Прийом контингенту... проводиться начальником збірної пункту з обов'язковим обшуком і ретельною перевіркою особи... Начальнику Управління табору МВС № 144 майору Кондахч'ян дозволено використовувати працю контингенту на близьких об'єктах робіт. Порушень у прийомі та тимчасовому утри-

манні контингенту, який надходить, не було» [27]. Існував цей збірний пункт недовго. 15 січня 1954 р. ешелон № 30065 (у складі 14 вагонів) із 439 репатріантами було відправлено від ст. Алмазна. Серед його пасажирів було 292 фізично здорових, 124 інваліди та 23 хворих [28].

За вказівкою МВС СРСР 17 січня 1954 р. весь контингент (166 в'язнів) із табірної відділення № 2 було вивезено до сел. Краснопілля-Глибоке Ворошиловградської обл. (табір № 144). Серед етапованих були один німець, четверо громадян Австрії, 92 – Югославії, 58 іспанців, четверо фінів, троє угорців, троє греків та один громадянин Чехословаччини. Опустілий режимний об'єкт МВС УРСР у Дарниці почали готувати до розформування [29].

25 січня 1954 р. перший заступник міністра внутрішніх справ СРСР І. О. Серов підписав наказ № 0038 «Про ліквідацію таборів МВС №№ 144, 182, 280 і табірних відділень УМВС Сталінградської та Київської областей для засуджених військовополонених та інтернованих». Офіційним приводом для ліквідації була репатріація з таборів «значної кількості засуджених військовополонених та інтернованих». Усіх бранців, які залишилися в розформованих таборах Сталінської, Ворошиловградської та Київської областей, етапували для подальшого відбуття ними терміну, визначеного судом, до м. Свердловська (табір № 476) [30]. Виконуючи рішення, МВС УРСР протягом лютого 1954 р. звільнило ці табори. Так, 1 лютого 1954 р. із табору № 280 (м. Сталіно) до офіцерського табору військовополонених № 48 (м. Іваново, РРФСР) було відправлено 9 німецьких генералів, а вже 6 лютого вивезли решту – 739 військовополонених. Останніх ешелонам № 97089 етапували до місця, визначеного в наказі МВС СРСР, – табору № 476 у Свердловську. 2 лютого 1954 р. туди ж вивезли 776 військовополонених та інтернованих із табору № 144. 4 лютого 1954 р. звід-

ти ж на батьківщину було репатрійовано 61 громадянина Фінляндії, а вже наступного дня зону табору № 280 покинули 16 італійців [31].

25 січня 1954 р. для тимчасового транзитного утримання і подальшої репатріації незасуджених військовополонених та інтернованих на базі розформованого табірної управління № 144 у сел. Краснопілля-Глибоке було організовано табірне відділення з лімітом 1100 чол. [32]. Найближчим часом сюди етапували репатріантів з усього СРСР. Наприклад, 19 лютого 1954 р. до Краснопілля-Глибокого з табору № 476 (м. Свердловськ) прибуло 87 незасуджених військовополонених та інтернованих громадян Іспанії [33]. Проте і це табірне відділення проіснувало лічені тижні. Вже 2 лютого 1954 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову про передачу його приміщень комбінату «Ворошиловградвугілля» Міністерства вугільної промисловості СРСР. 8 березня 1954 р. заступник союзного міністра внутрішніх справ С. Н. Перевьорткін підписав наказ про передислокацію всього контингенту військовополонених та інтернованих разом із охороною з табірної відділення в Краснопіллі на ст. Потьма Московсько-Рязанської залізниці до виправно-трудова табірної відділення для інвалідів № 18 («Дубравлаг» МВС СРСР). У березні 1954 р. із табірної відділення на батьківщину репатріювали 7 громадян Німеччини та 287 іспанців [34]. Решта бранців та особовий склад залишили табірне відділення 10 квітня 1954 р. ешелонам № 99017 у напрямку ст. Потьма. Цікаво, що для перевезення табірної відділення МВС СРСР замовив 57 вагонів, із них лише 10 відводились для в'язнів [35].

Таким чином, у 1950–1954 рр. завершилося існування як системи військового полону в СРСР загалом, так і її української ланки зокрема. Проводячи під тиском зовнішніх чинників і внутрішніх обставин репатріацію бранців війни, правлячий режим

одночасно намагався вдавати, що з кінця 1949 р. проблеми військовополонених у Радянському Союзі не існують. Залишені у таборах засуджені та незасуджені бранці й інтерновані іноземні громадяни були позбавлені статусу військовополонених, натомість ставши військовими, політичними та кримінальними злочинцями. Частина їх просто приховували від міжнародної громадськості та гуманітарних органів. Відповідних змін зазнала й мережа регіональних органів військового полону та установ утримання, дислокованих на території УРСР. Місцеві табори було реорганізовано на особливо-режимні установи для засуджених колишніх військовополонених. Їх основними функціями (за винятком двох донбаських таборів – № 144 та 280) були тимчасове транзитне утримання контингенту, його фільтрація у процесі репатріації та трудова експлуатація тих, хто ще залишався в табірних бараках. Наприкінці 1953 – на початку 1954 р. єдиною функцією таборів і табірних відділень для військовополонених та інтернованих на території УРСР було забезпечення транзитного утримання репатрійованих.

Є підстави вважати головними причинами ліквідації на початку 1954 р. залишків табірної мережі для військовополонених на території України завершення масової репатріації (відтак ці табори ставали непотрібними), а також певне зростання рівня відкритості радянської держави після смерті Й. В. Сталіна. На тлі зростання кількості іноземних гостей, що відвідували УРСР (одну з держав-засновниць та активного у повоєнні роки члена ООН), і занепокоєння долею бранців війни на Заході влада змушена була дотримуватися своїх миролюбних зобов'язань. У цьому контексті рішення про ліквідацію таборів в Україні та передислокацію їх контингентів у глиб СРСР було для радянського політичного керівництва єдино правильним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чайковский А. С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939–1953 гг.) . – К., 2002. – С. 50–56.
2. Потильчак О. В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939–1954). – К., 2004. – С. 85–92; Його ж. Радянські табори військово-полонених в Україні (1939–1954): організаційно-структурний аспект. – К., 2004. – С. 52–60.
3. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі ДА МВС України), ф. 45, оп. 1, спр. 235, прим. 2, арк. 1–6; прим. 3, арк. 1–2; прим. 4, арк. 1–2; прим. 9, арк. 1–2; прим. 15, арк. 1–2; прим. 19, арк. 1–2, прим. 47, арк. 1–2; прим. 62, арк. 1.
4. Там само. – Прим. 10, арк. 1; прим. 33, арк. 1–2; ф. 46, оп. 1, спр. 148, арк. 331–333.
5. Там само. – Ф. 45, прим. 45, арк. 1–7.
6. Правда. – 1950. – 5 мая; Известия. – 1950. – 5 мая.
7. Русский архив: Великая Отечественная война. Иностранные военнопленные второй мировой войны в СССР. Т. 24 (13) . – М., 1996. – С. 530–531.
8. ДА МВС України, ф. 45, оп. 1, спр. 237, прим. 56, арк. 1–2, спр. 240, прим. 21, арк. 1–3; Русский архив... . – С. 530–531.
9. Там же. – С. 533–534.
10. ДА МВС України, ф. 45, оп. 1, спр. 235, прим. 47, арк. 1–2; спр. 237, прим. 4, арк. 1; прим. 6, арк. 1–2; прим. 47, арк. 1.
11. Там само. – Спр. 237, прим. 51, арк. 1; прим. 65, арк. 1; ф. 46, оп. 1, спр. 150, арк. 74–75 зв., 77–79, 241–242.
12. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 237, прим. 62, арк. 1–2; ф. 46, оп. 1, спр. 150, арк. 251–277.
13. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 237, прим. 80, арк. 1–2; ф. 46, оп. 1, спр. 150, арк. 331; спр. 162, прим. 2, арк. 1; прим. 25, арк. 1–3.
14. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 254, прим. 14, арк. 1–2; прим. 34, арк. 1; ф. 46, оп. 1, спр. 162, прим. 26, арк. 1; прим. 45, арк. 1.
15. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 254, прим. 18, арк. 1; ф. 46, оп. 1, спр. 162, прим. 32, арк. 1–2.
16. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 254, прим. 65, арк. 1.
17. Там само. – Прим. 25, арк. 1–5.
18. Там само. – Спр. 256, прим. 1, арк. 1–2; прим. 26, арк. 1; ф. 46, оп. 1, спр. 163, прим. 19, арк. 1–3.
19. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 256, прим. 11, арк. 1–2; ф. 46, оп. 1, спр. 163, прим. 20, арк. 1–3.
20. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 277, прим. 64, арк. 1–2; ф. 46, оп. 1, спр. 180, прим. 37, арк. 1–3.
21. Там само. – Ф. 46, оп. 1, спр. 196, арк. 2.
22. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 297, арк. 236–240; Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 2821, арк. 169–170.
23. Там само. – Ф. 1, оп. 24, спр. 3603, арк. 4–5.
24. Там само. – Арк. 32, 55.
25. ДА МВС України, ф. 7, оп. 1, спр. 539, арк. 35–35 зв., 49.
26. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 311, арк. 18–19, 194, 195–197; ф. 46, оп. 1, спр. 211, арк. 44–45, 173–179.
27. Там само. – Ф. 7, оп. 1, спр. 539, арк. 55.
28. Там само. – Арк. 72, 75, 99.
29. Там само. – Арк. 2; ДА МВС України, ф. 7, оп. 1, спр. 539, арк. 82, 91.
30. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 311, арк. 18.
31. Там само. – Ф. 7, оп. 1, спр. 539, арк. 109, 113, 115, 128, 137.
32. Там само. – Арк. 19, 194, 195–197.
33. Там само. – Арк. 184.
34. Там само. – Ф. 7, оп. 1, спр. 539, арк. 207, 238.
35. Там само. – Ф. 45, оп. 1, спр. 316, арк. 118–119; ф. 46, оп. 1, спр. 211, арк. 352; ф. 7, оп. 1, спр. 540, арк. 7

SUMMARY

In the article a features of organization and functioning of the Soviet camps for prisoners of war on the territory of Ukrainian SSR in the 1950–1954 are investigated.